

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Фоменко А.Є.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»
ORCID: 0000-0003-3755-4130*

Фоменко А.Є. Правозастосування в умовах воєнного стану: виклики для національної правової системи.

Стаття присвячена аналізу викликів для правової системи України в умовах воєнного стану, обумовленого повномасштабною агресією російської федерації. Війна створила нові реалії, які вимагають негайного адаптаційного реформування правових інститутів, зокрема у сфері правозастосування, адміністративного та кримінального права, функціонування судової та правоохоронної систем, а також забезпечення прав громадян. Метою дослідження є виявлення основних проблем та перспектив розвитку правової системи в умовах збройного конфлікту та пошук шляхів їх вирішення. Окреслено нормативно-правову основу воєнного стану, що включає Конституцію України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та підзаконні акти. Розглянуто роль адміністративного права у забезпеченні громадського порядку та організації роботи органів державної влади. Проаналізовано специфіку застосування кримінального права, зокрема щодо боротьби з воєнними злочинами, диверсіями, мародерством і зрадою. Особливу увагу приділено документуванню воєнних злочинів для національного та міжнародного правосуддя. Автор досліджує проблеми правозастосування, що виникають у зв'язку з обмеженням доступу до правосуддя через бойові дії, перевантаженням судової системи, а також виклики для правоохоронних органів, пов'язані з забезпеченням громадської безпеки, евакуацією населення та охороною критичної інфраструктури. Вказано на важливість реформування законодавства, зокрема його адаптації до нових викликів, таких як кіберзагрози, та вдосконалення механізмів правозастосування. Обґрунтовано необхідність цифровізації правової системи, що сприятиме забезпеченню дистанційного доступу до правосуддя та адміністративних послуг, особливо в умовах бойових дій. Важливим аспектом є забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та постраждалих від конфлікту, для чого пропонується розробка ефективної нормативно-правової бази. Особливо розглянуто перспективи євроінтеграції України через гармонізацію законодавства з європейськими стандартами. Виконання цих завдань сприятиме не лише забезпеченню стабільності під час війни, а й створенню основ для післявоєнного відновлення країни. Стаття підкреслює важливість комплексного підходу до реформування правової системи як одного з ключових чинників, що забезпечить ефективне функціонування держави в умовах надзвичайних обставин.

Ключові слова: воєнний стан, правозастосування, адміністративне право, кримінальне право, судова система, правоохоронні органи, воєнні злочини, внутрішньо переміщені особи, соціальний захист, євроінтеграція.

Fomenko A.Ye. Law enforcement under martial law: challenges for the national legal system.

The article is devoted to the analysis of challenges for the legal system of Ukraine in the conditions of martial law caused by the full-scale aggression of the Russian Federation. The war created new realities that require immediate adaptive reformation of legal institutions, in the sphere of law enforcement, administrative and criminal law, the functioning of the judicial and law enforcement systems, as well as ensuring the rights of citizens. The purpose of the study is to identify the main problems and prospects for the development of the legal system in the conditions of armed conflict and to find ways to solve them. The article outlines the legal basis of martial law, which includes the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» and by-laws. The role of administrative law in ensuring public order and organizing the work of state authorities is considered. The specifics of the application of criminal law are analyzed in relation to the fight against war crimes, sabotage, looting and treason. Particular attention is paid to documenting war crimes for national and international justice. The author explores the challenges of law enforcement arising from the limitation of access

to justice due to hostilities, the overloading of the judicial system, as well as the challenges for law enforcement agencies related to ensuring public safety, evacuating the population and protecting critical infrastructure. The importance of reforming legislation, particularly its adaptation to new challenges, such as cyber threats, and improving law enforcement mechanisms is pointed out. The article substantiates the need for digitalization of the legal system, which will contribute to providing remote access to justice and administrative services, especially in conditions of hostilities. An important aspect is the provision of social protection for internally displaced persons, war veterans and conflict victims, for which the development of an effective legal framework is proposed. The prospects of Ukraine's European integration through the harmonization of legislation with European standards are considered separately. Completion of these tasks will contribute not only to ensuring stability during the war, but also to the creation of the foundations for the post-war reconstruction of the country. The article emphasizes the importance of a comprehensive approach to reforming the legal system as one of the key factors that will ensure the effective functioning of the state under extraordinary circumstances.

Key words: martial law, law enforcement, administrative law, criminal law, judicial system, law enforcement, war crimes, internally displaced persons, social protection, European integration.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних викликів та загроз, зокрема збройних конфліктів, питання правозастосування в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності. Для України, яка з 24 лютого 2022 року перебуває в стані повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації, ця тема є надзвичайно важливою. Запровадження воєнного стану вимагає від національної правової системи адаптації до нових реалій, забезпечення ефективного функціонування державних інституцій та захисту прав і свобод громадян в умовах надзвичайної ситуації.

Метою дослідження є комплексний аналіз викликів, що постають перед правовою системою України в умовах воєнного стану, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення правозастосовної практики в цих умовах. Особлива увага приділяється питанням обмеження прав і свобод громадян, забезпечення законності та правопорядку, а також ролі судової системи у захисті прав людини під час дії воєнного стану.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що проблематика правозастосування в умовах воєнного стану вже була предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, О. Синявська, М. Повалена та Н. Носевич у роботі «Правовий режим воєнного стану: аналіз законодавства України» дослідили нормативно-правову базу та особливості функціонування правового режиму воєнного стану в Україні [1]. Також варто відзначити монографію «Воєнний стан: закордонний досвід та українська модель (досвід комплексного дослідження)», яка присвячена аналізу теоретичних розробок та нормативно-правового регулювання інституту адміністративно-правового режиму воєнного стану [2]. Дослідження цих та інших авторів заклали основу для подальшого вивчення та розуміння правових аспектів воєнного стану в Україні.

Дана стаття спрямована на заповнення існуючих прогалів у наукових дослідженнях та надання практичних рекомендацій для вдосконалення правозастосовної практики в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан є особливим правовим режимом, який запроваджується в умовах виникнення загроз національній безпеці держави, зокрема в разі збройної агресії або реальної загрози її здійснення. В Україні основні положення правового режиму воєнного стану визначені Конституцією України, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 року № 1647-III (далі – Закон), а також іншими нормативно-правовими актами, що регламентують окремі аспекти реалізації цього режиму.

Відповідно до Конституції України, рішення про введення воєнного стану ухвалюється Президентом України і затверджується Верховною Радою України. Указ Президента України має визначати територію, на яку поширюється режим воєнного стану, строки його дії та перелік обмежень конституційних прав і свобод громадян, що можуть бути впроваджені в цей період [3].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» деталізує механізми впровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану. Згідно зі статтею 8 цього Закону, під час дії воєнного стану можуть застосовуватись заходи, спрямовані на забезпечення оборони, громадської безпеки, функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. До таких заходів належать: мобілізація, використання трудових ресурсів для потреб оборони, примусове відчуження майна в інтересах держави, введення комендантської години, заборона масових зібрань, обмеження свободи пересування тощо [4].

Особливе значення має питання обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Відповідно до статті 64 Конституції України, окремі права, передбачені розділом II, можуть бути

обмежені лише в умовах воєнного або надзвичайного стану, але такі обмеження повинні бути пропорційними загрози, що виникла, і не суперечити міжнародним зобов'язанням України (Конституція України, 1996). Зокрема, забороняється обмежувати право на життя, право не бути підданим катуванню, свободу думки, совісті та релігії.

Нормативно-правове регулювання воєнного стану також охоплює міжнародні стандарти у сфері прав людини. Україна, будучи учасницею міжнародних договорів, зокрема Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, зобов'язана забезпечувати дотримання основних прав людини навіть у періоди надзвичайних ситуацій. У цьому контексті важливим є Коментар № 29 Генерального комітету ООН щодо статті 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який визначає критерії допустимих обмежень прав під час надзвичайних ситуацій [5, с. 81–98].

На рівні підзаконних актів регулюються деталі функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, координація дій між військовими і цивільними органами, а також порядок виконання заходів, передбачених режимом воєнного стану. Зокрема, постанови Кабінету Міністрів України та накази Генерального штабу Збройних Сил України конкретизують процедури мобілізації, евакуації, використання ресурсів для оборони (Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 826).

Отже, нормативно-правове регулювання режиму воєнного стану в Україні є складною системою, яка охоплює Конституцію, закони, підзаконні акти та міжнародні стандарти. Такий комплексний підхід покликаний забезпечити ефективне функціонування держави в умовах надзвичайної ситуації, проте потребує постійного вдосконалення з урахуванням нових викликів та загроз.

Запровадження воєнного стану створює численні виклики для національної правової системи, адже правозастосовні органи змушені працювати в умовах значного тиску, обмежених ресурсів і постійних загроз. Ці виклики мають багатогранний характер, охоплюючи питання забезпечення прав і свобод громадян, дотримання законності, а також ефективної роботи судової та правоохоронної систем.

Першим ключовим викликом є баланс між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод громадян. В умовах воєнного стану можуть обмежуватись певні конституційні права, такі як свобода пересування, право на мирні зібрання чи доступ до інформації. Це передбачено статтею 64 Конституції України, яка дозволяє обмеження окремих прав за умов воєнного стану за умови їх пропорційності та тимчасовості [3].

Другим викликом є забезпечення законності в умовах надзвичайних обставин. Правозастосовні органи працюють у складних умовах, які включають військові дії, руйнування інфраструктури, проблеми з доступом до документів та інформації. Це ускладнює розслідування злочинів, зокрема військових, таких як воєнні злочини чи диверсії. За даними Офісу Генерального прокурора, станом на кінець 2023 року в Україні зареєстровано понад 100 тисяч злочинів, пов'язаних із агресією російської федерації, що значно перевищує звичайні показники [6].

Третій виклик пов'язаний із забезпеченням ефективної роботи судової системи в умовах війни. Через активні бойові дії та окупацію частини територій багато судів були змушені призупинити свою діяльність або перемістити офіси в інші регіони. Це суттєво ускладнює доступ громадян до правосуддя та своєчасний розгляд судових справ. Водночас значне навантаження на суддів і недостатність матеріальних ресурсів створюють додаткові перешкоди для нормального функціонування судової системи, що призводить до накопичення нерозглянутих справ і уповільнення судочинства.

Четвертий виклик стосується організації ефективної діяльності правоохоронних органів. Поліція, СБУ та інші служби повинні виконувати численні завдання, зокрема підтримання громадського порядку, боротьбу з диверсійними групами, забезпечення евакуації населення та охорону критично важливих об'єктів. Такі умови вимагають значного ресурсного забезпечення, проте обмеження в персоналі, технічному оснащенні та матеріальних ресурсах створюють значні труднощі для виконання цих функцій у повному обсязі.

Окремою проблемою є забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Через бойові дії мільйони людей змушені залишати свої домівки, що спричиняє значний тиск на державні органи, які забезпечують соціальні гарантії. Багато переселенців стикаються з труднощами при отриманні необхідної допомоги, доступі до працевлаштування, медичного обслуговування та інших послуг [7]. Ця ситуація створює додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру країни, що потребує негайного вирішення та розробки ефективних механізмів підтримки.

На міжнародному рівні Україна зіштовхується із викликами щодо документування та розслідування воєнних злочинів. Виконання зобов'язань перед Міжнародним кримінальним судом (МКС) вимагає значних людських та технічних ресурсів, які часто обмежені в умовах війни. Водночас недостатність співпраці між державними органами та міжнародними організаціями ускладнює ефективність цього процесу.

Отже, правозастосування в умовах воєнного стану стикається з численними викликами, які потребують комплексного підходу до їх вирішення. Це включає зміцнення ресурсної бази органів державної влади, вдосконалення нормативної бази, а також тісну співпрацю з міжнародними партнерами для подолання кризових ситуацій і забезпечення захисту прав людини.

Проблеми правозастосування в умовах воєнного стану, окреслені вище, безпосередньо впливають на реалізацію адміністративного та кримінального права. У контексті війни ці галузі права стають основними інструментами забезпечення правопорядку, боротьби зі злочинністю, захисту національної безпеки та реагування на загрози.

Адміністративне право в умовах війни забезпечує ефективне функціонування органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та сектору безпеки. Особливості його застосування визначені Законом України «Про правовий режим воєнного стану», який встановлює розширені повноваження державних органів, необхідні для виконання оборонних завдань. До ключових адміністративних заходів належать запровадження комендантської години, примусове відчуження майна, регулювання переміщення осіб, контроль за дотриманням громадського порядку, евакуація населення та організація роботи підприємств оборонної сфери [4].

Особливе значення мають адміністративні санкції, які застосовуються в умовах війни до осіб, що порушують встановлені правила або саботують заходи безпеки. Наприклад, порушення комендантської години чи ухилення від мобілізації тягнуть за собою адміністративну відповідальність. Однак, з метою уникнення зловживань, важливо дотримуватися принципів законності, пропорційності та рівності перед законом [8].

Кримінальне право в умовах війни є важливим інструментом боротьби з найтяжчими злочинами, що загрожують безпеці держави та суспільства. Зокрема, державна зрада, терористична діяльність, воєнні злочини, диверсії та мародерство набувають особливої суспільної небезпеки, а їх розслідування та покарання стають пріоритетними завданнями для правоохоронних органів. Кримінальний кодекс України передбачає суворі покарання за ці злочини, що підкреслює їхній винятковий характер у період війни [9].

Одним із найважливіших аспектів у реалізації кримінального права є документування та розслідування воєнних злочинів, які підпадають під юрисдикцію як національних, так і міжнародних органів правосуддя. У співпраці з Міжнародним кримінальним судом (МКС) Україна веде активну роботу з фіксації фактів злочинів агресії, геноциду та злочинів проти людяності, що є ключовим для подальшого притягнення винних до відповідальності [10].

Водночас важливим завданням є забезпечення дотримання прав осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності, навіть у складних умовах війни. Це включає доступ до правової допомоги, захист від катувань і справедливий судовий розгляд, як передбачено Європейською конвенцією з прав людини [11, с. 34–54].

Адміністративне та кримінальне право в умовах війни виконують ключову роль у забезпеченні правопорядку, протидії злочинності та захисту прав людини. Їх ефективна реалізація вимагає узгодженості дій державних органів, вдосконалення законодавства та дотримання міжнародних стандартів.

Війна створює нові виклики, що вимагають негайної адаптації та модернізації національної правової системи. Реформування законодавства та механізмів правозастосування стає ключовим завданням для забезпечення ефективної діяльності держави в умовах збройного конфлікту, а також для підготовки до післявоєнного відновлення.

Першочерговим завданням реформування є адаптація законодавства до умов воєнного стану. Важливим напрямом є вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює функціонування державних органів у надзвичайних умовах. Наприклад, потребують оновлення положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» для врахування сучасних викликів, таких як кіберзагрози, забезпечення інформаційної безпеки та координація міжнародної допомоги [4].

Другою ключовою перспективою є цифровізація правової системи. У контексті війни, коли частина територій окупована або зазнає активних бойових дій, важливо забезпечити дистанційний доступ громадян до правосуддя та адміністративних послуг. Наприклад, електронні суди та система дистанційного розгляду справ можуть значно зменшити навантаження на судову систему та забезпечити її безперервну роботу навіть у кризових умовах. Реформування системи правосуддя також включає посилення спроможності судів розглядати злочини, пов'язані з воєнними діями. Це вимагає підготовки суддів, слідчих та прокурорів до роботи з воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Важливим аспектом є вдосконалення співпраці з міжнародними організаціями, такими як Міжнародний кримінальний суд, для забезпечення притягнення до відповідальності осіб, причетних до порушення міжнародного гуманітарного права.

Особливу увагу слід приділити реформуванню правоохоронних органів. Зокрема, необхідно вдосконалити механізми координації між різними структурами, такими як Національна поліція, СБУ

та Збройні Сили України, для ефективної реалізації завдань у сфері безпеки. У цьому контексті важливо оновити законодавство щодо боротьби з тероризмом, кіберзлочинністю та організованою.

Післявоєнне відновлення також потребує змін у системі соціального захисту. Це стосується прав внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та постраждалих від збройного конфлікту. Необхідно створити ефективну нормативно-правову базу, яка забезпечить доступ до соціальних гарантій, медичного обслуговування та психологічної підтримки [12].

Реформування правової системи в умовах війни повинно враховувати також питання євроінтеграції. Україна має гармонізувати своє законодавство з європейськими стандартами, зокрема у сфері прав людини, правосуддя та боротьби з корупцією. Виконання рекомендацій Європейської Комісії стане важливим кроком на шляху до повноправного членства в Європейському Союзі. Реформування правової системи в умовах війни охоплює широкий спектр заходів, від вдосконалення законодавчої бази до запровадження нових технологій та підвищення ефективності інституцій. Це забезпечить стійкість держави до викликів війни та створить фундамент для післявоєнного відновлення та розвитку.

Висновки. В умовах воєнного стану правова система України стикається з низкою викликів, що вимагають негайної адаптації та реформування. Аналіз правозастосування в цей період виявляє кілька ключових аспектів, які потребують уваги.

Необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, що регулює правовий режим воєнного стану. Існуючі законодавчі акти, такі як Закон України «Про правовий режим воєнного стану», потребують оновлення з урахуванням сучасних викликів, зокрема кіберзагроз та інформаційної безпеки. Це забезпечить ефективне функціонування державних органів та захист прав громадян в умовах війни.

Важливо забезпечити безперервну роботу судової системи та доступ громадян до правосуддя. Впровадження електронного судочинства та дистанційного розгляду справ може стати ефективним рішенням для подолання проблем, пов'язаних із переміщенням судів та обмеженням доступу до них. Це вимагатиме відповідних змін у законодавстві та технічного забезпечення.

Необхідно посилити спроможність правоохоронних органів реагувати на нові загрози, зокрема терористичні акти, диверсії та воєнні злочини. Це включає підвищення кваліфікації персоналу, вдосконалення координації між різними структурами та оновлення матеріально-технічної бази. Особливу увагу слід приділити документуванню та розслідуванню воєнних злочинів у співпраці з міжнародними організаціями.

Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та інших постраждалих від війни є пріоритетним завданням. Необхідно розробити ефективні механізми соціального захисту, доступу до медичних послуг та працевлаштування для цих категорій населення. Це потребує комплексного підходу та співпраці між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами.

Реформування правової системи має враховувати євроінтеграційні прагнення України. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема у сфері прав людини, правосуддя та боротьби з корупцією, сприятиме зміцненню демократичних інститутів та підвищенню довіри громадян до держави.

Таким чином, правозастосування в умовах воєнного стану вимагає комплексних та скоординованих зусиль з боку всіх гілок влади та суспільства. Тільки через системні реформи та адаптацію до нових реалій можна забезпечити ефективне функціонування правової системи та захист прав і свобод громадян навіть у найскладніших умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Синявська О., Повалена М., Носевич Н. Правовий режим воєнного стану: аналіз законодавства України. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6272/1/Повалена.pdf?utm>.
2. Кузніченко С., Голуб В. Воєнний стан: закордонний досвід та українська модель (досвід комплексного дослідження): монографія. К.: ВД «Гельветика», 2019. 244 с.
3. Конституція України: (з офіц. тлумаченням Конституційного Суду України). К.: Ліра, 2006. 96 с.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
5. Joseph, S. (2002). Human rights committee: general comment 29. *Human rights law review*, 2(1), 81–98.
6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Головна – Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2?utm>.

7. Наливайко Л.Р., Коршун А.А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика: *монографія*. К.: Хай-ТекПрес, 2023. 192 с.
8. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text>.
9. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
10. Римський статут міжнародного кримінального суду: Статут Міжнародних судів від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
11. Карпачова Н.І. Європейська конвенція з прав людини – фундамент формування захисту прав людини в Україні. *Право України*. 2017. № 4. С. 34–54.
12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.